

TEHTEN PRISPEVEK K POZNAVANJU SLOVENSKE REFORMACIJE

Mednarodni simpozij *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ki je bil od 27. do 29. junija 1984 v prostorih ljubljanske univerze, je bil posvečen spominu štiristoletnice Dalmatinove Biblije in Bohoričeve slovnice. Zbornik na simpoziju predstavljenih predavanj, ki sta ga uredila B. Pogorelec (jezikoslovje) in J. Koruza (književnost in kultura), je izšel dve leti zatem kot šesti v zbirki *Obdobja*.

Zaporedje besedil v zborniku ni v celoti prekrivno z vrstnim redom njihove ustne predstavitve na simpoziju. Vzrok neujemanja je v natančnejši vsebinski členitvi treh osnovnih tematskih skupin (jezik, književnost, kultura), ki sta jo kot razvrščevalni kriterij upoštevala urednika zbornika. S tem je prišlo do posameznih prerazporeditev, tudi medtematskih, kar bo razvidno iz nadaljnje predstavitve.

V zborniku je objavljenih 41 razprav, razvrščenih v šest tematskih skupin z naslednjimi naslovi:

1. *Protestantizem in moderni čas*
2. *Zgodovinske, kulturološke, filozofske, teološke razsežnosti 16. stoletja na Slovenskem*
3. *Slovenska reformacija in Evropa*
4. *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*
5. *Prevajanje*
6. *Literarna teorija, literarna veda, kulturna zgodovina – problem cerkvenih pesmaric*

Najbolj razvejeni sta področji raziskovanja druge in četrte skupine; pri drugi skupini to potrjuje že vsebinska razčlenjenost naslova, pri četrti pa je zaradi vsebinske splošnosti naslova ta značilnost prikrita oziroma ni eksplicitno izražena. Omenjeni skupini sta številčno opazno močnejši od preostalih štirih (14 oziroma 13 razprav proti 2 do 5 razprav).

1. V tematski sklop *Protestantizem in moderni čas* sta uvrščeni dve razpravi, ki izpostavljata nasprotujoča si odnosa do obdobja reformacije, izpričana konec prejšnjega in v začetku tega stoletja. Obema predstavljajo izhodišče medsebojna nasprotovanja v takratni slovenski politiki in različna ideološka obarvanost posameznih odnosov do obravnavanega obdobja. Pri tem ostaja V. Melik (*Mesto reformacije v slovenski zgodovini*) v okvirih zgodovinopisja, F. Zdravcu (*Cankarjeva in Pregljeva ocena slovenskega protestantizma*) pa predstavlja družbenopolitični okvir dobe predvsem izhodišče za razlaganje izbranih literarnih del in oseb.

2. Naslov drugega tematskega sklopa (*Zgodovinske, kulturološke, filozofske, teološke razsežnosti 16. stoletja na Slovenskem*) resda izkazuje že omenjeno vsebinsko raznovrstnost razprav, pregled njihovih naslovov pa pokaže, da sta zgodovinski in kulturološki del še podrobneje razčlenjena in da se v veliki meri dopolnjujeta. Nadrejena sta v naslednje skupine vklapljlajočim se razpravam:

- splošna zgodovina,
- literarna zgodovina,
- glasbena zgodovina,
- likovna zgodovina,
- duhovna zgodovina.

Splošno zgodovinsko tematiko obravnavajo trije avtorji: B. Grafenauer (*Poglavitne komponente slovenske zgodovine v 16. stoletju in njihova povezanost*), Z. Šmitek (*Trubar in Turki*) in P. Scherber

(*Primož Trubar, der Protestantismus und die Türken. Zum politischen und theologischen Hintergrund von Trubars letzter Reise in die Heimat*).

Prva razprava je strnjena predstavitev novega tipa obravnavanja 16. stoletja, ki je značilen za povojni čas. Dodan je obsežen bibliografski pregled ustrezne strokovne literature. Prispevka o Turkih izpostavljata različne momente. Z. Šmitek poudarja predvsem turško nevarnost in težnje protestantov po pokristjanjevanju Turkov kot najpomembnejša motiva Trubarjevega zanimanja za Turke. P. Scherber se omejuje na Trubarjevo posredniško vlogo pri spoznavanju islama, ki jo je le-ta prevzel na željo in pobudo nemškega teologa Jakoba Andreaea.

Od treh literarnozgodovinskih razprav, ki so vključene v ta razdelek, predstavljata prispevka B. Paternuja (*Protestantizem in konstituiranje slovenske književnosti*) in J. Pogačnika (*Kulturološki model reformacije v jugovzhodni Evropi*) splošnejšo tematiko; v skladu s tem sta uvrščena v prvi del obravnavanega tematskega sklopa (to velja tudi za razprave iz splošne zgodovine), medtem ko je prispevek G. Giesemanna (*Der »Feind« im protestantischen Kirchenlied – reformatorisches Bekenntnis bei Trubar aus der Perspektive des geistlichen Liedes*) zaradi svoje vsebinske specifičnosti na njegovem koncu.

Na osnovi vzporejanj protestantizma in romantike ter ugotavljanja njunih medsebojnih podobnosti in razlik zagovarja B. Paternu tezo o vplivih protestantizma na globinsko sooblikovanje nastanka moderne slovenske literature.

Na dejstvo, da je reformacija v prvi vrsti sicer religiozno gibanje, vendar je kot taka presežena z izpričanim knjižnim delovanjem, ki ima širši kulturološki pomen, opozarja J. Pogačnik (*Kulturološki model reformacije v jugovzhodni Evropi*). Kot posebnost slovenske in hrvaške reformacije odkriva premišljenost izbora dejavnosti, s čimer ostajata obe v okvirih točno začrtanega koncepta.

Z analizo lika sovražnika v Trubarjevih cerkvenih pesmih opozarja G. Giesemann na izvirnost teh pesmi, ki je evidentna kljub togim teološkim in dogmatskim okvirom.

Področje glasbene zgodovine je obravnavano v razpravah D. Cvetka (*Slovenska reformacija in glasba*) in A. Rijavca (*Primož Trubar in vprašanje večglasja v slovenskem glasbenem protestantizmu*). Prvi avtor nam predstavi sintetičen prikaz glasbe v slovenski reformaciji, drugi pa se omeji na enega avtorja (P. Trubar) in na določen tip glasbenega izvajanja (večglasje).

Slovenska likovna umetnost 16. stoletja je predstavljena samo v prispevku N. Šumija (*Renesansa v arhitekturi na Slovenskem – zunanja forma in notranja struktura*). Neusklajenost med obliko in vsebino je prezentirana na posameznih kulturnih spomenikih.

Razpravo J. Dolarja (*Duhovna podoba Jurija Dalmatina*) bi lahko podnaslovili kot duhovnozgodovinsko študijo. Ohranjene izjave nekaterih Dalmatinovih sodobnikov, njegovi lastni zapisi v predgovoru Biblije in v ohranjenem pismu ter poznavanje naslovov knjig iz njegove knjižnice predstavljajo materialno osnovo za Dalmatinovo duhovno skico.

Teološke razprave so uvrščene zaporedno v drugo polovico obravnavanega tematskega sklopa. Avtorji so trije teologi, Slovenca V. Grmič (*Korenine Trubarjeve teološke misli*) in J. Rajhman (*Analiza dveh predgovorov /1557–1584/*) ter Avstrijec O. Sakrausky (*Primus Trubers deutsche Widmungsreden zum slowenischen und kroatischen Reformationsschriftum*).

Pri Trubarjevi teološki misli izpostavi V. Grmič tri osnovne točke: religionost, povezanost z domačimi razmerami in humanistične vplive.

J. Rajhman poudari na podlagi primerjanja Trubarjevega predgovora k prvemu delu novega testamenta iz leta 1557 z Dalmatinovim predgovorom k Bibliji iz leta 1584 predvsem različnost besedil, ki je odraz različne generacijske pripadnosti avtorjev ter njune različne osebnostne in izobrazbene strukture.

O. Sakrausky opozarja na potrebo po izdaji Trubarjevih nemških posvetil; slovenska in hrvaška reformacija sta obstajali kot del širšega evropskega konteksta, Trubarju pa naj bi pripadlo častno mesto v zgodovini evropske kulture.

Avtor edinega besedila, ki sega na področje filozofije, je F. Jerman (*Idejne prvine reformacije*). Poleg predstavitve glavnih idejnih prvin reformacije pokaže še na njihov izvor.

3. Tematski sklop *Slovenska reformacija in Evropa* je uvrščen na tretje mesto in obsega pet razprav tujih avtorjev, ki so vse razen prve primerjalne.

R.-D. Kluge nas v prispevku *Frühe Tübinger Beiträge zum Verlauf und zur Erforschung der slovenischen Reformation (Andreae, Nast, Weber und Schnurrer)* seznanja z najstarejšimi (od 1586–1799) natisnjenimi obravnavami slovenske reformacije, ki so delo tübinških in württemberskih raziskovalcev.

Naslov naslednje razprave je *Česká obdoba Dalmatinovy Bible*, njen avtor pa je M. Kopecký, ki ugotavlja, da med češko kraljiško biblijo (1579–1594) in med slovensko Dalmatinovo sicer ni genetske zveze, obstajajo pa določene tipološke povezave (npr. obsežne razlage).

István Lőkös (*Tipološki paralelizam recepcije Erazma Rotterdamskog u slovenačkoj i madžarskoj književnosti*) odkriva podobnosti med reformatorskim konceptom Madžarov in Slovencev. Na osnovi ugotovljenih vzporednic poskuša avtor določiti vplive Erazmove misli, skupne madžarskim in slovenskim reformatorjem. Tudi razprava *K počátkům slovinského spisovného jazyka*, ki jo je napisal K. Hádek, je zasnovana primerjalno. Paralelno ugotavljanje istih tipov besedil, ki so nastajala v 16. stoletju v češkem in slovenskem jeziku, sicer ne potrdi medsebojnih vplivov, predvideva pa podobno razporeženje, ki izhaja iz protestantske versko-izobraževalne ideje.

Zadnjo razpravo (*Grammatika kak fenomen kul'tury /Adam Bohorič i Meletij Smotrickij/*) je napisala N. Mečkovska. S pomočjo primerjave dveh časovno zaporednih pojavov (1584 : 1619) v območju grammatike, ki se razlikujeta v obravnavanem jeziku (slovenski : cerkvenoslovanski) in v metajeziku (latinski : cerkvenoslovanski) kot tudi v idejni usmeritvi (reformacija : protireformacija), ugotavlja njuno različno povezanost s filološkimi načeli reformacije.

4. Četrty tematski razdelek je naslovljen *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*, iz česar je razviden vsebinski okvir. Raznovrstnost problematike, obravnavane v trinajstih razpravah, ki so vključene v to tematsko skupino, pa je razvidna že iz pregleda njihovih naslovov. Predmet proučevanja so naslednji jezikovni problemi iz slovenščine 16. stoletja:

- črkopis
- pravopis
- oblikoslovje
- besedotvorje
- besedišče
- frazeologija
- stilistika

S pomočjo izbranih izpisov iz del štirih glavnih protestantskih piscev predstavi J. Toporišič (*Bohoričica 16. stoletja*) stanje črkopisa pri posameznih avtorjih; ugotavlja uresničitve zapisov posameznih glasov oziroma refleksov (s in z, š in ž, c in č, mehki in navadni l in n, dvoglasje šč, i in j, u in v, polglasnik, jat, dvojni soglasniki, soglasniški predlogi) pri Trubarju (v dveh delih), Krelju, Dalmatinu in Bohoriču. Pomembno mesto v prispevku pripada normiranosti bohoričice (zavestna ali norma občutka) in prenosu pravil v prakso.

Tudi V. Gjurin nas v prispevku *Pisna podoba besed v prvih dveh Trubarjevih knjigah, ki so danes živele v nekonvencionalni slovenščini* seznanja s črkopisno problematiko, ki pa je omejena na Trubarja in njegovi začetni deli; članek predstavlja tudi poskus sistemiziranja rabe velike oziroma male začetnice pri Trubarju. Avtor opozarja na težave, ki se pojavljajo pri zapisovanju nekaterih danes obrobnih besed, znanih iz Trubarjevega jezika kot večinoma nevtralnih, in na možnost ustrezne rešitve teh problemov s pomočjo poznavanja zapisov izpred 400 let.

Oblikoslovno ravnino obravnavata dva tuja avtorja: G. Neweklowsky (*Zur Paradigmatik in Trubars Katechismus 1550*) in H. Orzechowska (*Warianty grammatyczne /morfologiczne i składniowe/ w Biblii J. Dalmatina. Imperativus.*)

G. Neweklowsky nas v svojem prispevku seznanja s sestavom samostalniških, pridevniških in glagolskih paradigem v prvi slovenski knjigi. Ta predstavitev je hkrati tudi poskus rekonstrukcije naglasnih paradigem.

H. Orzechowska ugotavlja tri načine velelniškega izražanja v Dalmatinovi Bibliji; od tega sta dva sestavljena, s čimer pride do premika obravnave na skladenjsko ravnino.

Z oblikoslovno problematiko se ukvarja tudi razprava A. Derganc *O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovansko slovnico Meletija Smotrickega*. Glede rabe posebnih dvojninskih oblik za ženski spol, ki je izkazana v obeh slovnica, avtorica predvideva druge vplive na cerkvenoslovansko slovnico (npr. traktat Bolgara Konstantina Kostenečkega iz 15. stoletja).

A. Vidovič-Muha nam v razpravi *Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi* predstavlja v tem besedilu izkazane besedotvorne načine pri samostalniku, pridevniku in prislovu. Znotraj posameznih besedotvornih načinov je izvedena delitev na osnovi besedotvornih pomenov, ki so uresničeni z določenimi kombinacijami besedotvornih podstav in besedotvornih obrazil, pri tem pa avtorica ugotavlja visoko stopnjo ujemanosti med takratnim in sedanjim stanjem v knjižnem jeziku.

Največ razprav iz obravnavanega tematskega sklopa (4) je posvetilo glavno pozornost proučevanju besedišča. Prvi del razprave *Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji* avtorice M. Merše je besedotvorno-onomaziološki, saj nam v njem predstavlja glagole z enakimi osnovami in različnimi besedotvornimi obrazili, ki si konkurirajo kot poimenovanja za iste ali podobne pojme. V drugem delu upošteva še druge tipe glagolskih parov, ki so v medsebojnem sopomenskem odnosu. Nakazan je vpliv Luthrove predloge na izbor in razvojna linija z Japljevim dvesto let mlajšim prevodom.

Besedišče, ki je izpričano v slovenskih knjigah 16. stoletja, nam v razpravi *Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev* predstavlja v njegovi sistemski celovitosti F. Novak. Poleg splošnih in posebnih (npr. avtorskih) značilnosti, ki so trajna sestavina petinštirideset let aktivno delujočega knjižnega sistema, nas avtor seznanja z njegovimi spremembami, ki jih v prvi vrsti pogojuje oblikovanje mladega knjižnega jezika in nove upovedovalne zahteve.

V razpravi *Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije* opozarja M. Orožen na dejstvo, da so besede iz vseh stolpcev (posebej so izpostavljene koroške in panonske besede) Registra, tj. večnarečnega in dvojezičnega besednega seznama, ki je dodan Dalmatinovi Bibliji, aktivno uporabljene v Biblijskem sobesedilu, s tem pa izpolnjujejo različne pomenske in stilistične vloge, kar je dokazano z obsežnim gradivom. Številčno stanje in pomensko-stilistični opis iz nemščine prevzetih besed, izkazanih v prvi slovenski knjigi, je v prispevku *Raba in pogostnost iz nemščine prevzetih besed v Trubarjevem Katekizmu (1550)* podal A. Janko.

E. Kržišnik-Kolšek nam v prispevku *Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordningi* predstavi tri tipe stalnih besednih zvez, izpričane v omenjenem Trubarjevem besedilu. Razvrstitev temelji na predvidljivosti oziroma nepredvidljivosti posameznih sestavin besednih zvez.

Zadnja dva prispevka iz tega tematskega sklopa imata v ospredju svojega zanimanja stilistična vprašanja.

B. Pogorelec poda v razpravi *Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma* opis retoričnih figur na osnovi njihove predstavitve v Bohoričevi slovnici; pri tem primerja Bohoričeve razlage z ustreznimi mesti v dveh izdajah Melancthonove latinske slovnice. Oblikovanost slovenskih protestantskih besedil po klasičnih retoričnih pravilih dokazuje na primeru odlomka iz Dalmatinovega predgovora k Bibliji. T. Sajovic nas v razpravi *Retoričnost in besedilnost Trubarjeve pridige* seznanja z retorično besedilno zgradbo Trubarjeve pridige iz katekizma 1550 in Rogerijeve pridige iz Zmagovitih nebes 1731. Prenos renesančnih in baročnih slogovnih določil iz likovne umetnosti na obravnavani besedili pokaže, da sta pridigi zgrajeni po načelih časa, v katerem sta nastali, Trubarjeva renesančnih, Rogerijeva pa baročnih.

5. V peti tematski sklop, ki je naslovljen *Prevajanje*, so uvrščene štiri razprave: dve v domačem in dve v tujih jezikih. K. D. Olof poskuša v prispevku *Mittelalterliches und neuzeitliches Sprachverständnis am Beispiel der Übersetzer Luther und Trubar* na osnovi Luthrovega in Trubarjevega prevajanja biblije oziroma njunega odnosa do jezika in do bibličnega besedila določiti srednjeveške in novoveške premise v njunem razumevanju jezika in prevajanja.

Razlike v izboru besedišča v Trubarjevem in Dalmatinovem prevodu Davidovega psaltra izpostavlja v prispevku *Primerjava med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom Davidovega psaltra v razmerju*

do hebrejskega izvirnika, latinske Vulgate in nemške Luthrove predloge F. Premk. Ob sopostavitvi posameznih odlomkov v izvirniku in v navedenih prevodih so ugotovljive povezave med slovenskima prevodoma in njunimi potencialnimi predlogami. Globinske analize posameznih hebrejskih besed oziroma zvez in njihovih slovenskih (nemških, latinskih) prevodnih ustrežnikov te povezave dodatno dokumentirajo.

S. Slapšak nas v prispevku *Kako opisati prevedenicu* seznanja z opisnim modelom, ki ga aktualizira na primeru kalkiranih prevodov (nove besede) in pomenskih izposojenk (stare besede z novim pomenom) iz grščine, registriranih v Vukovem slovarju. Po mnenju M. Rodeta (*Slovenski protestantizem in prevajanje*) velja za večino slovenskih besedil iz 16. stoletja, da niso prevodi v pravem smislu; označi jih kot kompilacije oziroma priredbe, medtem ko naj bi bila svetopisemska (t. i. sakralna) besedila prevajana s funkcijo širjenja novega nauka, zato naj bi bili določeni elementi izpostavljeni, drugi pa prikriti.

Temu tematskemu sklopu sta dodana diskusijska prispevka avtorjev M. Stanovnik (*Razprava o prevajanju*) in K. Gantarja (*Nekaj misli o slovenskem protestantizmu in prevajanju*), ki oba izražata ne-strinjanje tako z Rodetovim pojmovanjem teorije prevajanja kot z njegovo opredelitvijo svetopisemskih besedil iz 16. stoletja kot nepravilnih prevodov. Ta dva diskusijska prispevka sta edina objavljena, saj drugi razpravljalci svojih pripomb niso oddali v pisni obliki.

6. V tematskem sklopu *Literarna teorija, literarna veda, kulturna zgodovina – problem cerkvenih pesmaric*, ki je uvrščen na zadnje mesto v zborniku, so tri razprave. Njihovi avtorji obravnavajo cerkvene pesmarice vsak s svojega vidika, odvisno od problema, ki ga osvetljujejo.

Posebnosti rime v silabičnem verzem sistemu, konkretiziranem v slovenski protestanski pesmi, nam z vidika formalnih (gramatičnih, vidnih, slušnih) in vsebinskih (pomenskih) usklajenosti in nasprotij predstavi T. Pretnar (*Med gramatičnim paralelizmom in zvočno figuro: o rimi v slovenski protestantski pesmi*).

M. Smolik nas v razpravi *Psalmične pesmi v pesmaricah 16. stoletja* seznanja s posebnim tipom cerkvene pesmi, ki predstavlja prepesnitve starozaveznih psalmov. Psalmične pesmi (avtorji so bili vsi glavni protestantski pisci) so bile odmevne še v kasnejših obdobjih, npr. med protestanti na Koroškem in v Prekmurju, medtem ko je znan en sam primer katoliške pesmarice (M. Kastelec), ki vsebuje ponatis protestantskih pesmi, tudi psalmičnih.

Z dvema malo znanima protestantskima pesmaricama z začetka 17. stoletja, njun avtor je gradiščanski Hrvat Grgur Mekinić – Pythiraeus, nas v razpravi *Konvergenčni odnosi medu gradiščanskohrvatskim i slovenskim protestantskim pjesmaricama* seznanja A. Jembrih. Na osnovi primerjave s slovenskimi protestantskimi pesmaricami odkriva hrvaško-slovenske stične točke, ki niso izpričane le v upoštevanju slovenske prevodne predloge, ampak tudi v širjenju besedišča (npr. termini).

Zbornik kot celota predstavlja poglobitev posameznih raziskovalnih področij in pomemben korak naprej v raziskovanju slovenskega 16. stoletja. Kvalitetna raven razprav ni enotna, vendar sem se ocenjevanju posameznih prispevkov izognila, saj je bil moj glavni namen, da jih vsebinsko predstavim.

Jožica Narat-Šrekl
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU